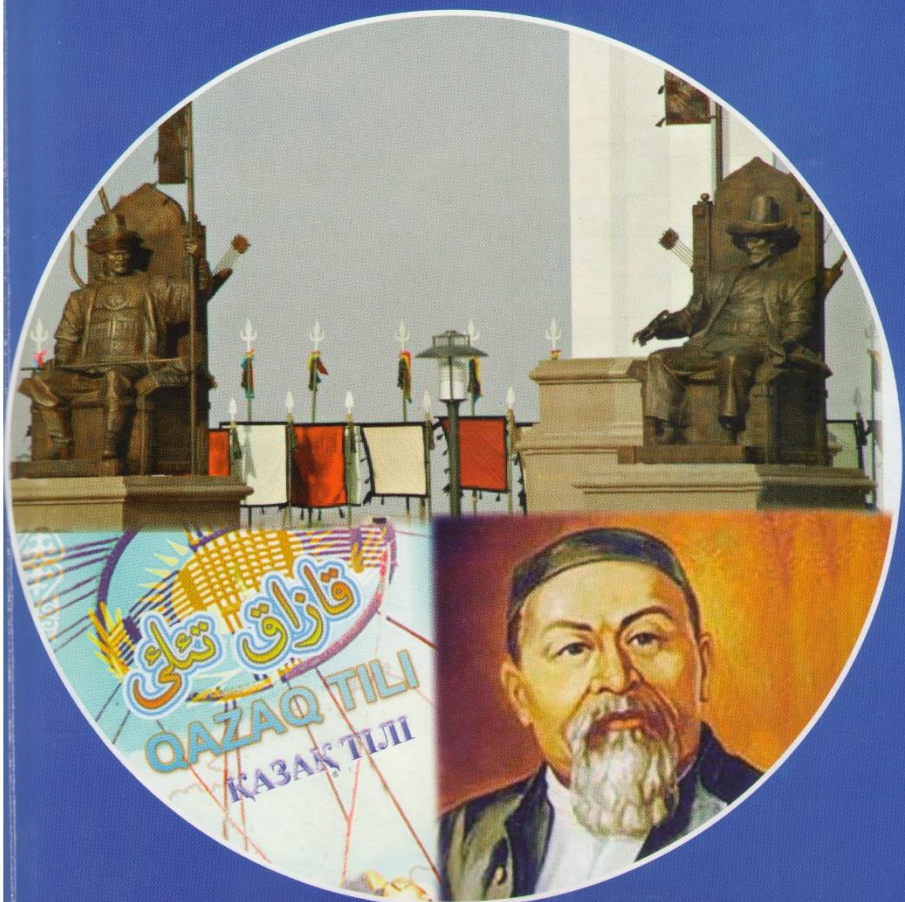

ТІЛ және ҚОҒАМ

№3 (41) 2015

АЛЬМАНАХ

МАЗМҰНЫ

ТУҒАН ТІЛ – ТҰҒЫРЫҢ

Қ.Жұмаділов. Ұлттың жаны – тілде 3

Х.Әбжанов. Ұлт тірегі –тіл..... 9

ТҮБІ БІР ТҮРКІ ТІЛІ

М.Ескеева, Г.Сағидолда. Сары ұйғырлар этно тарихи және лингвомәдени үдерістер толқынында 21

С.Итеғұлова. Фольклорлық кейіпкерлердің ұқсастығы мен ерекшелігі 32

АУДАРМА ЖӘНЕ ТЕРМИНОЛОГИЯ

С.Құлманов. Ісқағаздарын қалыптастырудағы аударманың рөлі..... 40

Е.Әбдірәсілов. Жаңа ұғымдарды қалыптастырудың кейбір мәселелері 49

СӨЗ ТӨРКІНІ

Ә.Қайдар. Қазақ тілі этимологиясынан этюдтер 55

А.Әлімбаев. Фразеологизмдер құрамындағы «жүрек» соматизмінің концептісі..... 63

ҚАЗАҚ ТІЛІНІҢ ДЫБЫСТЫҚ ЖҮЙЕСІ

С.Шүкірұлы. Тіл тынысы – дыбыс..... 69

Ә.Жүнісбек. Бүгінгі күннің өзекті мәселесі – жазу реформасы 73

ӘДІСТЕМЕ ӘЛЕМІНДЕ

З.Ерназарова. Қазақ тілін оқытудың когнитивті бағыты 83

Г.Мұсаева. Қазақ тілін оқыту ұстанымдары 90

МЕРЕЙТОЙ

М.Дулатұлы. Абай..... 95

Р.Сыздықова. Қазақ хандығы кезіндегі қазақ тілі 98

Гүлбағиза МҰСАЕВА
әл-Фараби атындағы ҚазҰУ доценті,
филология ғылымдарының кандидаты

Қазақ тілін оқыту ұстанымдары

Мақалада тілді шет тілі ретінде оқытудың әдістемелік негіздері қарастырылады. Автор оқытудың мазмұны мен ғылыми-теориялық зерттеулерге негізделген әдіс-тәсілдері тіл үйретудің негізгі ұстанымдарын айғақтайтынын айтып, қазақ тілін шет тілі ретінде оқытудың негізгі ұстанымдары мен ерекшеліктерін сипаттайды.

Оқытудың негізгі мақсаты — тіл меңгерушінің коммуникативтік құзыреттілігін қалыптастыру болғандықтан, бұған қолжеткізу үшін лингвистикалық, әлеуметтік-лингвистикалық, әлеуметтік-мәдени, дидактикалық құзыреттері тыс қалмайтыны айтылады.

Тілді шет тілі ретінде оқыту үш маңызды элементтен құралады. Бұлар: оқу материалы, оқытушы және оқыту әдісі. Оқу материалын оқытудың мақсаты мен міндеттеріне сай сұрыптау, оны тіл меңгерушіге електен өткізілген әдіс-тәсілдермен ұсыну тіл оқытуда шешуші фактор болып табылады. Оқытушы әдіскерлердің тіл меңгертудегі ғылыми зерттеу нәтижелері теорияның практикадағы көрінісі болмақ.

Әдіскер зерттеушілер бұл мәселені шешуі үшін көптеген мақсаттар мен міндеттерді саралап нақтылауы тиіс.

Қазақ тілін шет тілі ретінде үйренетін оқушы кең көлемдегі құзыреттіліктерді меңгеруі тиіс. Осы орайда тіл оқытудың негізгі ұстанымдарын ажыратып, нақтылау — мақаламыздың мақсаты. Олар: тілдік білімнің сұрыпталу ұстанымдары, оқытудың ғылыми-әдістемелік ұстанымдары [1]. Шет тілі ретіндегі сабақтың әрқайсысында тілді одан әрі тереңдете меңгеруді қамтамасыз ететін тілдік білімнің негізі қалануы тиіс. Олай болса, оқытудың негізгі идеясын тілдік материалдың мазмұнымен оны ұсынудың әдіс-тәсілдерін анықтайды. Мазмұн мен ғылыми зерттеуге негізделген әдістеменің бірлесе жұмыс істеуі, олардың бірін-бірі толықтырып отыруы оқытуға қойылатын негізгі талаптардың бірі [2;3;4].

Тілді оқытудың негізгі мақсаты — тіл үйренушінің коммуникативтік құзыреттілігін қалыптастыру.

1. Тілді оқытудың ғылыми ұстанымы — негізгі мақсатқа қолжеткізу үшін арнайы ғылыми-теориялық зерттеудің нәтижесіне құрылған тіл меңгертудің әр деңгейіне қажетті грамматикалық білім мен сөйлеу материалдарын сұрыптау және оны жүйелі түрде ұсыну.

2. Оқытудың жүйелілік ұстанымы. Оқыту мазмұны негізгі тілдік қарым-қатынастың әлеуметтік-тұрмыс, әлеуметтік-мәдени салалары бойынша материалдардың тақырыптық топтастырылу әдісімен құрылуы тиіс. Ұсынылатын тілдік материал әр сабақта қарапайымнан күрделіге ұстанымы бойынша жүйелі кезеңдерден құрала отырып, берілетін материалдың спиральды дамуын қамтамасыз ете алуы тиіс. Оқыту жүйесінің мұндай ұстанымы бірізділікке қолжеткізеді.

3. Түрлі әдістемелік тәсілдерді қолдану ұстанымы.

Біріншіден, коммуникативтік құзыреттілік тәсілі. Екінші тілдің немісше шет тілінің қарым-қатынастық, яғни функционалдық қызметін оқыту. Оқыту сөйлеу әрекетінің төрт түрі: тыңдалым, оқылым, жазылым, айтылымды (диалогтық және монологтық) меңгерте отырып, коммуникативтік құзыреттіліктің бірнеше түріне дағдыландыру мен оны қалыптастыруға бағыттауы тиіс. Коммуникативтік құзыреттілік өз аясында:

- ✓ лингвистикалық (грамматикалық білім және сөздік қор);
- ✓ әлеуметтік лингвистикалық (тілдік қарым-қатынасқа түсу үшін мақсат пен жағдаятқа сай тілдік формаларды таңдай білу);
- ✓ дискурстық (коммуникативтік айтылымдарды түсіну және соған сай тілдік құралдарды таңдап қолдана білу);
- ✓ стратегиялық (вербалды, вербалды емес құралдарды қолдана білу);
- ✓ әлеуметтік-мәдени (осы тілде сөйлейтін халықтың әдет-ғұрпын, мәдениетін білу) сияқты негізгі түрлерін қамтиды.

Екіншіден, жеке тұлғаға бағытталған тәсіл — жеке тұлғалардың әлеуметтік-мәдени, эмоционалдық ерекшеліктерін ескере отырып, жекелік жұмыстармен қамтамасыз ету. Бұл жұмыстар тілді меңгерту үдерісінде берілген жаттығулар жүйесінің алуан түрлілігімен

анықталады. Жаңа тілде қарым-қатынас практикасы үшін берілген тапсырмалардың саны мен түрінің көптігі, тапсырмаларды орындаудағы коммуникативтік талаптың нақты қойылуы, сөйлеу жағдаяттарына орай лексика грамматикалық құрылымдардың таңдап алынуы мен оның реті жеке тұлғаның тілді тосқауылсыз меңгеруіне жағдай жасай алады [5].

Үшіншіден, *құрылымдық тәсіл*. Оқытуда грамматикалық білімді неғұрлым азайта отырып, сөйлеу құрылымдарын көбейту. Берілген құрылымдар: модельдер, сөйлеу үлгілері, сөйлем типтері сияқты дайын формалдық құрылымдармен жұмыс істеу. Коммуникативтік мақсатты көздеген қажетті тілдік материал қарапайымнан басталып, біртіндеп күрделене түсуі тиіс.

4. Кешенділік ұстанымы. Тілді меңгертуде сөйлеу тілінің бүкіл аспектісі тыңдалым, оқылым, жазылым, сөйлесім бір-бірімен байланыста қамтыла отырып, әрқайсысын қалыптастыруға бағытталған толыққанды жұмыс түрі жүргізілуі тиіс. Әр әрекеттің өзіне тән ерекшеліктерін сақтай отырып, кешенді жұмысқа құрылған оқыту өз көздеген мақсатына қолжеткізеді.

Тәжірибеде расталғандай, бұл аспектілердің ішінде тыңдалымның салмақ-үлесі басымрақ болып отыр. *Тыңдап түсіну* естіген шет тілдік хабарды *естіп, түсініп, қабылдауды* білдіреді. Тыңдап түсінудің механизмі күрделі үдеріс.

Оқытудың мақсатына жету үшін студент шет тілін түсініп ауызекі сөйлеу актісіне қатыса алуы тиіс. Алайда тәжірибеде тіл үйренушілер ауызекі сөйлесуде ауызша хабарды түсініп қабылдауда үлкен қиындықтарға кездеседі. Оның себебі бұл сөйлеу әрекеттерінің ішіндегі сөйлесушіге байланысты құбылыс емес. Тыңдаушы сөйлеушінің сөйлеу үдерісін бақылай алмайды. Хабардың мазмұнын, тілдік құралдарды сөйлеуші өзі таңдайды, сондықтан тыңдаушы берілген мәліметті сол күйінде қабылдауға мәжбүр болады. Тыңдаушы бұл әрекетте ештеңені өз мүмкіндігіне орай өзгертіп хабарды қабылдауын оңайлата алмайды. Сондықтан тыңдап түсіну күрделі психикалық әрекет болғандықтан, әдетте тез қажытып, тыңдаушының назарын бөсеңдетеді.

Түсініп тыңдау сөйлеу әрекетінің бір түрі ретінде болғанымен де, тіл үйренуде ең маңызды рөл атқарады. Себебі тыңдап, естіп, түсініп, қабылдамаған жағдайда, сөйлеу де, жазу да, оқу да болмайды. Хабарды қабылдамаған жағдайда оған ауызша жауап қайтара алмайды, дыбыстар легін ғана естіп, сөздің мағынасын түсініп қабылдамаған жағдайда жаза да алмайды, тіпті оқу әрекетінде тіл үйренуші іштей оқып отырса да, өзінің ішкі дауысын естіп түсінбесе, дұрыс оқыған нәрсенің мазмұнын түсіне де алмайды. Сондықтан тыңдап түсіну басқа сөйлеу әрекеттерімен тығыз байланысты болғандықтан, әсіресе, коммуникативтік бағыттағы шет тілін үйренуде маңызды рөл атқарады.

Қазақ тілін шет тілі ретінде үйренетін оқушы кең көлемдегі құзыреттіліктерді меңгеруі тиіс. Осы орайда тіл оқытудың негізгі ұстанымдарын ажыратып, нақтылау — мақаламыздың мақсаты. Олар: тілдік білімнің сұрыпталу ұстанымдары, оқытудың ғылыми-әдістемелік ұстанымдары [1]. Шет тілі ретіндегі сабақтың әрқайсысында тілді одан әрі тереңдете меңгеруді қамтамасыз ететін тілдік білімнің негізі қалануы тиіс. Олай болса, оқытудың негізгі идеясын тілдік материалдың мазмұнымен оны ұсынудың әдіс-тәсілдерін анықтайды. Мазмұн мен ғылыми зерттеуге негізделген әдістеменің бірлесе жұмыс істеуі, олардың бірін-бірі толықтырып отыруы оқытуға қойылатын негізгі талаптардың бірі [2;3;4].

Тілді оқытудың негізгі мақсаты — тіл үйренушінің коммуникативтік құзыреттілігін қалыптастыру.

1. Тілді оқытудың ғылыми ұстанымы — негізгі мақсатқа қолжеткізу үшін арнайы ғылыми-теориялық зерттеудің нәтижесіне құрылған тіл меңгертудің әр деңгейіне қажетті грамматикалық білім мен сөйлеу материалдарын сұрыптау және оны жүйелі түрде ұсыну.

2. Оқытудың жүйелілік ұстанымы. Оқыту мазмұны негізгі тілдік қарым-қатынастың әлеуметтік-тұрмыс, әлеуметтік-мәдени салалары бойынша материалдардың тақырыптық топтастырылу әдісімен құрылуы тиіс. Ұсынылатын тілдік материал әр сабақта қарапайымнан күрделіге ұстанымы бойынша жүйелі кезеңдерден құрала отырып, берілетін материалдың спиральды дамуын қамтамасыз ете алуы тиіс. Оқыту жүйесінің мұндай ұстанымы бірізділікке қолжеткізеді.

3. Түрлі әдістемелік тәсілдерді қолдану ұстанымы.

Біріншіден, *коммуникативтік құзыреттілік* тәсіл. Екінші тілдің немесе шет тілінің қарым-қатынастық, яғни функционалдық қызметін оқыту. Оқыту сөйлеу әрекетінің төрт түрі: тыңдалым, оқылым, жазылым, айтылымды (диалогтық және монологтық) меңгерте отырып, коммуникативтік құзыреттіліктің бірнеше түріне дағдыландыру мен оны қалыптастыруға бағыттауы тиіс. Коммуникативтік құзыреттілік өз аясында:

- ✓ *лингвистикалық* (грамматикалық білім және сөздік қор);
- ✓ *әлеуметтік лингвистикалық* (тілдік қарым-қатынасқа түсу үшін мақсат пен жағдаятқа сай тілдік формаларды таңдай білу);
- ✓ *дискурстық* (коммуникативтік айтылымдарды түсіну және соған сай тілдік құралдарды таңдап қолдана білу);
- ✓ *стратегиялық* (вербалды, вербалды емес құралдарды қолдана білу);
- ✓ *әлеуметтік-мәдени* (осы тілде сөйлейтін халықтың әдет-ғұрпын, мәдениетін білу) сияқты негізгі түрлерін қамтиды.

Екіншіден, *жеке тұлғаға бағытталған тәсіл* — жеке тұлғалардың әлеуметтік-мәдени, эмоционалдық ерекшеліктерін ескере отырып, жекелік жұмыстармен қамтамасыз ету. Бұл жұмыстар тілді меңгерту үдерісінде берілген жаттығулар жүйесінің алуан түрлілігімен

2. Сөйлеу дағдыларын жетілдіру жаттығулары:

- шартты сөйлеу – оқу материалы негізінде;
- сөйлеу – шынайы қарым-қатынас үлгісі;
- респонсивті – сұрақ-жауап, репликалық және шартты сөйлесу жаттығулары;

- ситуативтік – бір жағдаятты сипаттау;
- рөлдік ойындар – әлеуметтік – тұрмыстық, кәсіби.

3. Сөйлеу біліктілігін дамыту жаттығулары, яғни репродуктивтік жаттығулар:

- мазмұнын айту;
- сипаттау – көрген фильм, сурет т.б. бойынша әңгімелеу;
- драмалау – мәтінді рөлге бөліп айту;
- дискутивтік – бір мәселені талқылау;
- ауызша әңгімелеу – берілген тақырып бойынша;
- инициативтік – сұхбат алу.

Тілді меңгеру мақсатында оқыту – жан-жақты дайындықты қажет ететін күрделі үдеріс екен. Мақаламызда оқытудың негізгі мазмұндық және құрылымдық параметрлерін көрсете алатын негізгі ұстанымдар мен бірқатар дидактикалық және әдістемелік ерекшеліктер ұсынылды. Бұл параметрлерге оқытудың бүкіл компоненттерінің өзара сабақтастығы, олардың оқу үдерісінің талаптарына сай болуы, қойылған мақсаттың және нысананың нақтылығы және оқыту әдісі жатады [7].

Әдебиеттер

1. Гез Н.И. и др. Методика обучения иностранным языкам в средней школе / Н.И. Гез, М.В. Ляховицкий. - М.: Просвещение 1982.
2. Демьяненко М.Я. Основы общей методики обучения иностранным языкам / М.Я. Демьяненко, К.А. Лазаренко и др. - Киев, Высшая школа, 1976.
3. Колесникова И.Л. Англо-русский терминологический справочник по методике преподавания иностранных языков: справочное пособие. - М.: Дрофа, 2008.
4. Пассов Е.И. Основы коммуникативной методики. - М.: Просвещение, 1989.
5. Сметанина М.Н. Английский язык. Базовый курс: учебное пособие для студентов-заочников 1-2 курсов неязыковых факультетов педагогических вузов. – Челябинск: Изд-во Челяб. гос. пед. ун-та, 2010.
6. Г. Мұсаева. Қазақ тіліндегі жай сөйлемдерді меңгеру динамикасы. Алматы, «Қазақ университеті», 2013.
7. Беспалько В.П. Теория учебника: дидактический аспект. М., 1988.